

Ljubomir Tadić

SOCIJALIZAM I CIVILNO DRUŠTVO (TEZE)

1. Izraz „civilno društvo“ postao je u poslednje vreme *modni* pojam, pojam koji „obećava“, da ne kažem „izbavlja“ i koji je munjevito osvojio ne samo oblasti sociologije i politikologije nego je, čak kao *opominjuća* skraćenica i kao *norma* života, ušao u našu međunacionalnu literarno-političku korespondenciju. Mislim da bi prema modnim pojmovima najpre trebalo zauzeti izvesno kritičko odstojanje. To odstojanje, pre svega, iziskuje barem malo istraživanje o originalnom značenju reči ili *osvetljavanje* određene tajanstvenosti i skrivenosti njenog smisla.

2. „Civilno društvo“ je doslovan prevod latinskog izraza „societas civilis“. U tom pogledu legitimnost njegove upotrebe lišena je svake sumnje. „Societas civilis“ Francuzi prevode sa „societe civile“, a Englezi sa „Civil Society“. Ono što zbunjuje jeste *drukčije* prevodjenje ovog izraza na naš jezik. A taj prevod nije usledio neposredno sa latinskog, odnosno pod uticajem francuske ili engleske terminologije nego neposredno sa nemačkog jezika i pod uticajem terminologije koju su upotrebljavali Hegel i Marx. Hegel, a za njim i Marx, „societas civilis“ nije preveo sa „Zivilgesellschaft“ već sa „burgerliche Gesellschaft“, čiji je ekvivalent u našem jeziku „gradjansko“ ili „buržoasko društvo“. Mišljenja sam da je „gradjansko društvo“ najtačniji prevod latinskog „societas civilis“ zato što je pridev „civilis“ izvedeno od „civitas“ (uslovno: grad-država) i „cives“ (gradjanin) kojima u grčkom odgovaraju izrazi „polis“ i „politai“. Gradjani su oni koji žive „in status civilis sive politicus“. Da je prevod „societas civilis“ sa „gradjansko društvo“ ispravan potvrđuje takodje tačan i kod nas široko prihvaćen prevod latinskog izraza „ius civile“ sa „gradjansko pravo“. Smatram da napuštanje izraza „gradjansko društvo“ i njegova zamena sa izrazom „civilno društvo“, bez obzira na korektnost prevoda i ovog drugog izraza, unosi u našu terminologiju više zabune nego jasnoće.

3. Može se postaviti pitanje zašto su Hegel i Marx upotrebili izraz „burgerliche Gesellschaft“, a ne „Zivilgesellschaft“, kako to danas čine neki nemački, a za njima i naši teoretičari. O tome postoji ozbiljna literatura i ozbiljna istraživanja.¹ Čisto terminološki: pridev „burgerlich“ izveden je od imenice „Burger“. U nemačkoj terminologiji „Burger“ je gradjanin kao „bourgeois“. Da je Hegel ovaj termin u svoju filozofiju uveo sasvim svesno, o tome ne može biti nikakve sumnje. U „Jenenser Vorlesungen“ iz 1805/1806, Hegel jasno kaže: „Isti se brine za sebe i svoju porodicu, radi, zaključuje ugovore itd., takodje radi i za opšte i ima ga kao svrhu. Po onoj strani on se zove bourgeois, po ovoj citizen“.² O radnom pojedincu i njegovom odnosu prema „gradjanskom“ ili „buržoaskom društvu“, Hegel kaže: „Društvo je njegova priroda od čijeg elementarnog, slepog kretanja zavisi. Ono ga duhovno i fizički održava ili ukida“.³ Pojam „društvo“ ovde ima gotovo „marksističku“ negativnu konotaciju: njegovo kretanje je elementarno i slepo. Na drugom mestu⁴ Hegel ga određuje kao „sistem svestrane zavisnosti“, a zatim kao „sistem atomistike“.⁵

4. Sa novim tumačenjem pojma „gradjansko društvo“ Hegel raskida sa jednom dugom istorijskom i terminološkom tradicijom. A ta tradicija se izražava u formuli „civitas sive societas civilis sive res publica“. Za to postoji jednostavno objašnjenje: predburžoaske tvorevine bile su istinske *političke* tvorevine bez podvajanja ili razlikovanja političkog i socijalnog života (u njima je sve bilo političko) i bez suprotstavljanja javnog i privatnog interesa. Aristotelov izraz „koinonia politike“, politička zajednica, jedinstvo opštih i pojedinačnih interesa, označava tradicionalno poistovećivanje političkog i socijalnog života, u novijoj terminologiji: države i društva. To čine Albertus Magnus, Melanchton, Spinoza, Hobbes i Locke. Kod Hobbesa, na pr., „societas civilis“ još uvek je izjednačeno sa političkim poretkom i suprotno je onom stanju koje Hobbes naziva „status naturalis“ u kome neprekidno traje „bellum omnium contra omnes“. Pa i sam Locke je sedmo poglavlje svojih „Treatises“ naslovio sa „On Political or Civil Society“. Prema tome, uvek je reč o životu u jednoj političko-socijalnoj (socijalno-političkoj) strukturi koja se oslanja na kućnu radinost, ropstvo, kmetstvo i rudimentarne oblike najamništva. To je osobina *oikodespotije*, bilo one antičkog, bilo feudalnog tipa, bilo one koja stoji na prelazu u rani kapitalizam gde još prevladjuje ručni rad i zanatska privreda.

Promena u značenju pojma „gradjansko društvo“ došla je postepeno. U njenoj pozadini stoji zamena zanatske proizvodnje i kućne radinosti industrijskom proizvodnjom, odnosno industrijskom i političkom revolucijom buržoaske klase ne samo protiv staleškog društva nego, prvenstveno, protiv *apsolutizma*. Hegel *misli* ove revolucije, ali ne prekida sa *antičkom* tradicijom.

5. Ove promene je duboko svestan Carl Ludwig von Haller, ideolog *restauracije*, za koga je pojam „gradjansko društvo“ revolucionarni pojam filozofije prosvetčenosti koji je sa svojim antičkim kostimima preuzet iz rimske republikanske tradicije. U ideji rimskog „societas civilis“ Haller je video „majku i koren zablude“ revolucionarne buržoaske epohe. Na ovom primeru se jasno primećuje sukob između revolucije i restauracije, odnosno tradicije. U *podvajanju* „gradjanskog društva“ i „političke države“ izražava se ovaj gigantski preokret u evropskoj istoriji. Tragove tog sukoba i podvajanja kao njegovog istorijskog rezultata nalazimo u Rousseau-ovom „Društvenom ugovoru“, a zatim kod fiziokrata u njihovom nastojanju da se „ordre naturel“ pretvori u „ordre positif“, pri čemu je ono „naturel“ izražavalo činjenicu autonomije socijalne naspram političke sfere. U Engleskoj se te promene teorijski izražavaju u delima Adama Smitha i Davida Ricarda. *Politička ekonomija* i njen kategorijalni sistem predstavljaju teorijsku artikulaciju suštine „gradjanskog društva“. Hegel ovu promenu *nevoljno* priznaje kao istorijsku neminovnost i izražava je u svojoj „Filozofiji prava“.

6. Hegelova filozofija prava izražava dualizam antike i hrišćanstva. Hrišćanska civilizacija unosi pojam beskonačne vrednosti ličnosti i sferu etike povezuje sa sferom pojedinačnosti, individualiteta. To već predstavlja raskid sa antičkom političkom tradicijom čiji su, istina preobraženi oblici, postojali sve do izmaka srednjega veka. Činjenica podvajanja *socijalne* i *političke* sfere, društva i države, rezultira nastankom *čoveka* kao *buržuja*, s jedne, koji se kao *privatno lice* utapa u svet rada, privatnih interesa i privatnog prava, i *gradjanina*, kao člana države, odnosno apstraktnog političkog lica s druge strane. *Deklaracije* prava čoveka i gradjanina izrazile su revolucionarnim pravnim jezikom ovu istorijsku činjenicu. Savremena filozofija i nauka smatraju da se u toj činjenici sastoji odlučujući istorijsko-politički događaj Moderne.

Bitna odlika „gradjanskog društva“, po Hegelu, jeste *sistem potreba* i stanovište potreba. „Burger“ kao „bourgeois“ je prirodni čovek, biće potreba, i kao takav *privatni* čovek koji u „svom“ društvu kao elementarnoj i slepoj bujici vodi svoj život i „zadovoljava“ svoje potrebe. U „gradjanskom društvu“ živi se kao u „državi nužde i razuma“ koju karakteriše kalkulativna racionalnost i nagon za sticanjem.

7. U nastojanju da filozofski protumači političko i socijalno ustrojstvo Moderne, Hegel, kao što je već rečeno, priznaje neminovnost Moderne čiju stvarnu strukturnu osnovu sačinjava privatni čovek sa svojom autonomijom. S druge strane, Hegel je bio uveren u nadmoćnost antičkog ideala države koji je izražavao stopljenost politike sa etikom i, na taj način, činio supstancijalno jedinstvo između pojedinca i zajednice. U tom smislu Hegel je na državu gledao antičkim očima kao na onu konkretnu opštost koja je jedino u stanju da osigura slobodu. Kao izraz apsolutne običajnosti Hegelova država ne razara „gradjansko društvo“ i njegove elemente potreba i rada. Hegel ih prihvata (ponavljam: nevoljno) kao stvarnost zato što se, prema njegovom uvidu, antički polis više ne može povratiti.

8. U Hegelovoj filozofiji prava društvo zadržava od tradicionalne politike jedino *policiju* kao funkciju uprave i reda da se ne bi samo uništilo u svom elementarnom i besvesnom kretanju. Već je zapaženo da Hegelov pojam policije nije istovetan sa savremenim nego, zajedno sa privatno-pravnim sudstvom predstavlja *posrednika* između „gradjanskog društva“ i „političke države“.

Kao oblike *apstraktne opštosti* Hegel priznaje svojinu kao pravno zajamčen posed, a privatno pravo kao formalnu legitimacionu osnovu svojine.

9. Posthegelovska filozofija i teorija vide u „gradjanskom društvu“ jedan specifičan novovekovni pojam. Ferdinand Lassalle je u njemu video, dakako pod uticajem Hegela i Marxa, Hobbesovo „prirodno stanje“ u kome se vodi rat svih protiv svih. Ferdinand Tonnie, kao što je poznato, razlikuje „zajednicu“ (Gemeinschaft) od „društva“ (Gesellschaft). U „zajednici“ vladaju principi solidarnosti, vere i poverenja, a u „društvu“, kao „mehaničkom agregatu“, suprotnost interesa, principijelno nepoverenje i konkurencija u kojoj se suprotni interesi poravnavaju putem ugovora i razmene. I Max Scheler smatra da je u buržoaskom društvu nepoverenje („*Hintergedanke*“) opšta forma mišljenja.

10. Marxova pregnantna odredba „gradjanskog društva“ kao „ukupnosti materijalnih životnih odnosa“, kao „sveta rada, privatnih interesa i privatnog prava“ zasnovana je *filozofski* na Hegelovim uvidima. Šta više, Hegelova ocena „gradjanskog društva“, koja njegovu dijalektiku određuje kao stihijno i slepo kretanje, a samo to društvo kao „sistem svestrane zavisnosti“, predstavlja polaznu tačku Marxove svekolike kritike političke ekonomije. Ona je, naravno, dopunjena i kritičkim uvidima ranog francuskog socijalizma i njegovim idejama dobrovoljne i slobodne asocijacije, odnosno Fichteovom filozofijom umne države koja u svom kretanju samu sebe čini suvišnom i odumire. I Marxu, kao i Hegelu, grčki polis (i uopšte antička *res publica*) predstavljaju jednom u istoriji ostvareni ideal *najbolje zajednice* koji, apstrahujući ropstvo kao osnovu oikodespotije, ne treba nikada ni napustiti, niti iz vida ispustiti. Kada Marx u svojoj „Kritici Hegelove filozofije državnog prava“ ističe *demokratiju* kao *normu* svih drugih oblika državnog uređenja, on je svestan njenog antičkog porekla. Dok je antički polis predstavljao „realističko-demokratsku zajednicu“ koja se zasnivala na stvarnom ropstvu, moderna država je, u stvari, „spiritualističko-demokratska reprezentativna država“ koja se zasniva na gradjanskom društvu kao „emancipovanom ropstvu“. Marx vidi istorijski smisao razvitka u tome što je stvarno ropstvo Antike bilo zamenjeno emancipovanim ili „posrednim“ ropstvom Moderne. Rastačući antičkofeudalni „oikos“, „gradjansko društvo“ je preuzelo *ekonomske* funkcije zajednice, pretvarajući *domaćinstvo* i zanatsku privredu u industrijsko *preduzeće* kao osnovu ćeliju privredjivanja.

11. U „gradjanskom društvu“ i „političkoj državi“ koja se odvija, „uzdiže“ iznad društva kao neka apstrakcija ili hipostaza, u principu ne postoje *neposredni*, već samo *posredni* odnosi gospodstva i potčinjenosti zato što je svima gradjanima bez razlike priznata pravna subjektivnost, svi su u položaju politički slobodnih i pravno jednakih lica. Ovde postoji *analogija* između *novca* kao „opšte robe“ i *države* kao izraza apstraktnih „opštih interesa“.

12. Društveni odnosi, čija je okosnica *privatna svojina* na sredstvima za proizvodnju života, zaštićeni su zakonom kao pravopolitičkim izrazom opštosti. Privatno-svojinski odnosi su, po Marxu, „opšti za mnoge individuumne“. Na taj način se opšte izražava kao vladajuće, a vladajuće kao opšte. Klasnoj posebnosti „forma“ zakona daje izraz opštosti i to tako što se ta zakonska opštost ne nameće samo voljama potčinjenih klasa nego i voljama i samovoljama svakog pojedinog „buržoaskog individuumne“. Tako država štiti i zastupa interese jedne vladajuće klase samo kao njene *prosečne* interese, pa se opštost konkretizuje u obliku *prosečnosti*. Marx to naziva „samoodricanje u zakonu i pravu, samoodricanje u izuzetnom slučaju i samopotvrđivanje njihovih interesa u prosečnom slučaju“. ⁶ I samo u tom smislu klasna vlast postaje *neutralna* državna vlast, „službeni resume građanskog društva“, ustanova za uzajamnu garantiju privatnih interesa i privatne svojine. Tako ona može biti istovremeno i *klasna i privatna* država.

13. U „građanskom društvu“, ili kao država građanskog društva, politička država se pojavljuje kao „zemaljsko političko nebo“, kao *apstrakcija*, kao *ideološka* moć nad čovekom, kao *privid opštosti*. Ali taj „privid“ je, kako sam Marx kaže, „nužan“ ili „realan privid“. ⁷ Privid opštosti države je analogan fetišizmu robe kao objektivnom *quid pro quo*. Objektivnost ovde nije istoznačna sa istinitošću već izražava istorijsku i društvenu uslovljenost forme privida. Marx u „Nemačkoj ideologiji“ naziva državu čas imaginarnom, čas iluzornom zajednicom. Ali imaginarnost i iluzornost države kao zajednice je *egzistentna* ili realna. U njima valja tražiti i poreklo onog nimbusa „majesteta“ ili „suvereniteta“ države i državnih šefova kojima je država od vjkada bila okružena i „ukrašena“.

14. Takozvana marksističko-lenjinistička ideologija drukčije tumači Marxovo shvatanje i Marxovu kritiku države. To tumačenje osobito važi za teoriju državno-monopolističkog kapitalizma. Ona najpre polazi od stava da između Marxove i Lenjinove teorije države nema nikakve principijelne razlike i dalje, da je lenjinizam, u stvari, „dalji stvaralački razvitak marksizma“ i, kao takav, predstavlja *dopunu* Marxove teorije zato što obuhvata imperijalizam i državni kapitalizam kao kvalitativno novi stepen u razvitku kapitalističkog društva. Odavde se izvlači dalje konsekvencija da teorija državno-monopolističkog kapitalizma služi kao pouzdan oslonac u izgradnji političke strategije komunističkih partija u kapitalističkom svetu kao i u „realno egzistirajućem socijalizmu“. Pomenuta teorija polazi od *primata politike nad ekonomijom* sa argumentom da je kapitalizam napustio period slobodne konkurencije i prešao u „stadijum“ monopola. Otada država postaje puki instrument *diktature monopolske buržoazije*, a državni organi puki izvršni organi monopolskog kapitala. Na taj način ova teorija postaje *operativna ideologija* marksističko-lenjinističkih partija koja veruje da modernu buržoasku državu može lako raskrinkati kao agenturu monopolskog kapitala. Marksističko-lenjinistička ideologija veruje da se ideološka moć buržoaske države sastoji u golim *obmanama* pa stoga odbacuje svaku pomisao da je ta država *posredovana* strukturom građanskog društva i njegovim *pravnim poretkom* i da je, upravo kao takva, i sama jedna protivrečna politička tvorevina u kojoj se *ukršavaju privatna sloboda i javna prinuda*. Marksističko-lenjinistička ideologija zaboravlja da buržoaska država za svoj privid opštosti zahvaljuje i takvim činocima kao što su *izbori* za narodna predstavnništva sa kojima su, ma i formalnom pogledu, sačuvani elementi narodne suverenosti, odnosno demokratije (ovde se, razume se, apstrahuju oblici buržoaskih diktatura ili njihovih plebiscitarnih izraza i ogranaka). Kao vladajućoj klasi buržoaziji je veoma stalo do toga da njena država ne izgleda samo njena nego i kao predstavnik celoga društva, da u svojim ustanovama zastupa i same *podvlašćene* klase i slojeve.

15. Marxova kritika atomistike građanskog društva i apstraktnosti njegove države formulisana je sa stanovišta *zajednice* ili *konkretne države* koja revandicira supstancijalno jedinstvo naroda i države, sadržaja i forme, upravljača i onih kojima

se upravlja, vlade i naroda. To supstancijalno jedinstvo se može ostvariti samo u *demokratiji* u kojoj „apstraktna država prestaje da bude vladajući moment“ i, kao politička država, „iščezava“,⁸ odnosno *rastvara* se u socijalističkom društvu koje svoju „samosvrhu“, svoju „organizujuću delatnost“ započinje time što „odbacuje politički omotač“.⁹

Rečima „sloboda je sa Grcima iščezla u nebeskom plaventu“, Marx je slično Heglu izrazio svoju veliku naklonost prema atinskom polisu kao demokratskoj zajednici slobodnih građana. Povratak slobode sa neba na zemlju, iz apstrakcije u konkretnu ljudskog života, Marx je izrazio terminologijom francuskog socijalizma: povratak slobode se ostvaruje u „slobodnoj asocijaciji proizvođača“. Zašto proizvođača, a ne svih građana? Po mom mišljenju najpre zato što je u ropstvu radnika video koren svekolikog savremenog ljudskog ropstva, a zatim i zato što je otudjenu moć države video kristalizovanu u otudjenom proizvodu koji se iznad društva „konsolidovao“ kao tuđa (državna) sila.¹⁰

Heglovim jezikom rečeno, demokratija (asocijacija) je ona konkretnost ili konkretna stvarnost koja u sebi obuhvata sve različite strane egzistencije i omogućava *kvalitativni* skok društvu *bez* (apstraktno) države. Da bi se taj skok mogao ostvariti potrebno je da se država iz organa koji je nadređen društvu pretvori u organ koji mu je potpuno podređen.

U tom cilju Marx je predlagao i sasvim odredjene „pedagoške“ mere prema državi: „vrlo surovo vaspitanje od strane naroda“.¹⁰

16. Iz kritike političke ekonomije Marx je razvio revolucionarnu političku strategiju i njenu dijalektiku. „Slobodna asocijacija proizvođača“ kao demokratski oblik konkretne države, odnosno stvarne zajednice, ima da stvori pouzdano i *racionalno sredstvo* koje bi bilo u stanju da ukine „atomistiku“ građanskog društva u kome se „slučajni“ buržoaski individuumi međusobno ne susreću nego *sudaraju* na tržištu kao medijumu buržoaske društvenosti. To racionalno sredstvo Marx je video u *planskoj privredi*, demokratski organizovanoj odozdo naviše, koja slepoj sili kapitalističkog načina proizvodnje što radja otudjenje i postvarenje, tj. vlast proizvoda nad proizvođačem, suprotstavlja *providne* odnose medju ljudima, prevlast *svesti nad sudbinom*.

17. Ovu fundamentalnu i izvoznju ideju marksističkog socijalizma prati jakobinsko-blankistički model „diktature proletarijata“ kao *prelazni* politički oblik od kapitalizma ka socijalističkom društvu. Svejedno što je ovaj model izražen samo na rubovima Marxove teorije, on je kao *glavna* ideja bio preuzet, „operacionalizovan“ i produbljen u boljševičkoj strategiji i praksi. Tim postupkom je fundamentalna ideja bila zamučena tako da je „politički omotač“, koji je trebalo odbaciti sa početkom genuine socijalističke organizujuće delatnosti bio ponovo preuzet i konsolidovan u boljševičkim praktikama. Ukidanje građanskog društva nije bilo dijalektičko nego linearno: umesto njegove *privatnosti* koja je bila javno relevantna, uspostavljena je „javna“ sila tzv. „socijalističke države“ sa neograničenim diktatorskim ovlašćenjima. Time je svaka vrsta privatnosti faktički proglašena subverznom, a socijalizam i njegova država su iz prelaznog stadijuma uznapredovali do posebne ekonomske društvene formacije. Kao *pendant* diktaturi monopolističkog državnog kapitalizma instalirana je „diktatura proletarijata“, odnosno diktatura boljševičke partije, tačnije: lična diktatura njenih vodja. U sferi privrede uveden je institut državne svojine, tejloristički sistem organizacije rada i tzv. „jednonačalije“ u rukovodjenju. I ovde je, saglasno marksističko-lenjinističkoj ideologiji, *politika* stekla odlučujuću prevlast nad *ekonomijom*. Marxova zamisao da demokratska i slobodna asocijacija proizvođača materijalnih i duhovnih dobara organizuje *planiranje* odozdo naviše, onako kako su to i shvatili revolucionarni saveti i sovjeti početkom ovoga veka, u boljševičkom modelu je tako preobražena da je „socijalistička država“, preko svojih ministarstava, preuzela planiranje u svoje ruke tako što svoje planske projekte na

obavezan i prinudan način *odozgo* nalaže proizvođačima. Kao oktroisana strategija političkog i ekonomskog razvitka, birokratsko (ministerijalno) planiranje se sporovodi putem političkog mehanizma subordinacije i discipline proizvođača koji *inicijativu* proizvođača i njihovo svesno učešće u proizvodnju zamenjuje *pasivnim* funkcijama pukog *izvršenja* naloga koji dolaze sa dalekih vrhova hijerarhije. Isto onako kao što je komunistička partija u celini zamenila radnički pokret i stvarno ga ukinula u socijalizmu, ona je uobrazila da je kao „avangarda“ u sebe „upila“ celokupnu *svest* proizvođača i na taj način polaže pravo na neograničenu vlast u svim sferama ljudskog života. Tako je građansko društvo bilo ukinuto na pogrešan način.

18. Antidemokratski razvitak socijalizma boljševičke provenijencije, uprkos ogromnim resursima, išao je iz krize u krizu. Pokazalo se da je razvitak proizvodnih snaga, a naročito *produktivnosti* rada, nezamisliv bez *slobodnih* proizvođača. Bez obzira na bogatstvo svojih resursa jedno društvo koje nije u stanju da osigura *neprinudan tok svoje reprodukcije* ne može da izdrži utakmicu sa društvima koja su za to sposobna. Politika tzv. „perestrojke“ i „glasnosti“ koja je otkora proklamovana u Sovjetskom Savezu predstavlja javnu obznanu poraza dugotrajne antidemokratske politike i birokratskog planiranja.

19. Ako socijalizam pretenduje na to da bude *viši* društveni oblik od „građanskog društva“ on ne može stupati u savez sa *apsolutističkom* vlašću. A upravo zato što je stupio u takav savez on je i doživeo i doživljava brojne poraze. U istorijskom smislu, tj. u smislu istorijskog *napretka*, „realno egzistirajući socijalizam“ u svim svojim nijansama pokazao se kao *niži* društveni oblik od liberalnog kapitalizma. Ograničavanje i ukidanje prava čoveka i građanina, koja su kao objava rata tiraniji proglašena prvi put pre dve stotine godina, neposredno su uticali na izazivanje duboke društveno-ekonomske, političke i moralne krize socijalizma, pa čak i na opadanje *produktivnosti* rada.

20. Da li „perestrojka“ i „glasnost“ u Sovjetskom Savezu ekonomska reforma posle „kulturne revolucije“ u Kini i ushićeni poklici „civilnom društvu“ kod nas, odnosno oduševljenje za „samoupravnu socijalističku robnu proizvodnju“ i tzv. „malu privredu“ znače da je socijalizam kao alternativa kapitalizmu definitivno doživeo svoj poraz? Odgovor na to pitanje je pozitivan ukoliko imamo u vidu poznate modele socijalizma u kojima boljševičke partije zadržavaju monopolistički položaj u svim sferama društvenog života i dogmom o svojoj nepogrešivosti i nezamenljivoj istorijskoj ulozi nasilno sprečavaju svaku alternativu. Marx i Engelsi bi zaceo takva socijalistička društva nazvali plodom *nezrelih* društvenih prilika, a njihove rezultate posledicom takve nezrelosti. Iz tog razloga socijalistička društva današnjice, izrasla na boljševičkom modelu, mogu sebe (ne znamo dokle) reprodukovati samo na *prinudan* način, dakle: *politički*, državnom silom. Svi dosadašnji reformski pokušaji u socijalizmu, pa i oni koji su težili ekonomskoj demokratiji, lomili su se na kraju kada je na dnevni red došlo pitanje *demokratizacije* političkog života. Komunističke partije boljševičkog porekla nisu do dana današnjeg uspele da se demokratizuju. One to nisu uspele jer su ponikle iz *ilegalnog* rada u kome je demokratija praktično nezamisliva. Život iz „katakombi“ one nisu zaboravile ni onda kada su u revolucionarnim borbama uklonile i svog poslednjeg konkurenta. „Neprijatelj“ je ostao i dalje jedan od stubova sistema koje su izgradile. Taj stub ljubomorno čuvaju te ne mogu dopustiti postojanje ma kojeg protivnika njihovoj politici, a da ga ne prokažu kao svoga neprijatelja.

Svaka nova kriza postojećeg socijalizma izazvaće nove *pokušaje* ekonomskih reformi. Ekonomsku i ukupnu društvenu krizu pokušaće se rešiti sredstvima pozajmljenim iz „građanskog društva“ uveravajući radničku klasu da su to prava socijalistička sredstva. Marxova opomena da staro društvo „ne propada pre nego što budu razvijene sve proizvodne snage za koje je ono dovoljno prostrano“ nije imalo gotovo nikakvog odjeka u svesti socijalističkih revolucionara. Kao „prirodna faza

razvitka“ koje se ne može preskočiti, „gradjansko“ ili „civilno društvo“ nadvija se kao preteća sena prerano usmrćenog neprijatelja nad sada zbunjenim, a nekada odveć samosvesnim socijalističkim pobednikom. I kao da mu zlobno došaptava da su eksploatacija proletarijata i kapitalističko postvarenje *bolji* društveni sistem od prinudnog rada po raznim „gulazima“ i „otocima“ i od birokratski vodjene planske privrede.

I kao da se sam Engels udružio sa „gradjanskim društvom“ protiv postojećeg socijalizma, anticipirajući aktuelni ishod: „Najgore što se vodji jedne ekstremne partije može dogoditi jeste kada je prinudjen da preuzme vladu u jednoj epohi u kojoj pokret za vlast klase koju on predstavlja i sprovođenje mera koje ova vlast iziskuje još nije zreo. Ono što može činiti, ne zavisi od njegove volje . . . Ono što može činiti protivreči celom njegovom dotadašnjem istupanju, njegovim principima i neposrednim interesima njegove partije; a ono što treba da čini ne može se sprovesti. Jednom rečju, prinudjen je da zastupa ne svoju partiju, svoju klasu, već klasu za čiju vladavinu je pokret upravo zreo. U interesu samog pokreta on mora sprovođiti interese njemu tuđe klase, a svoju vlastitu klasu da zadovoljava frazama i obećanjima, svečanim uveravanjima da su interesi one tuđe klase njeni vlastiti interesi“.¹¹

NAPOMENE:

¹Upor. *Materialien zu Hegels Rechtsphilosophie*, Bd. 2, hrsg. von Manfred Riedel, Frankfurt/Main, 1975.

²Upor. G. W. F. Hegel, *Jenenser Vorlesungen*, hrsg. von J. Hoffmeister, Realphilosophic, Bd. II, 1931, str. 249.

³Ibid., str. 231. U „Filozofiji prava“, § 289, Sarajevo, 1964, str. 246, Hegel pripisuje gradjanskom društvu onu istu osobinu koju je Hobbes pripisivao „prirodnom stanju“: ono je „poprište individualnog privatnog interesa svih protiv svijui“. Marx je ovo shvatanje gradjanskog društva nasledio od Hegela.

⁴Upor. G. W. F. Hegel, *Nav. d.*, § 183, str. 164.

⁵Upor. G. W. F. Hegel, *Enciklopedija filozofijskih znanosti*, Sarajevo, 1965, § 523, str. 418.

⁵MEW, 3, str. 312.

⁶Upor. Karl Marx, *Grundrisse der Kritik der politischen Oekonomie*, Berlin, 1953, str. 409.

⁷MEW, 1, str. 232.

⁸MEW, 1, str. 409.

⁹MEW, 3, str. 33.

¹⁰Upor. Marx/Engels, *Studienausgabe*, III/1, hrsg. von Iring Fetscher, Frankfurt/Main, 1963, str. 188.

¹¹MEW, 7, str. 401.